TOETSBLOK 2

Thema 3 & 4

Werkboek

THEMA 3

Temu, Shein & de echte prijs van je kleding

Brede welvaart & schaarste van de aarde

THEMA 4

Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Marktfalen, accijns en de rol van de staat

Leerjaar 2 basis/kader

Naam: _____ klas: _____

Versie november 2026

Inhoud

Thema 3 — Temu, Shein & de echte prijs van je kleding 3

Les 3.1 — Een trui voor €4,-: hoe kan dat? 4

Les 3.2 — Welvaart in enge zin en brede welvaart: wat is de échte prijs? 6

Les 3.3 — Externaliteiten: de kosten die niet op het prijskaartje staan 9

Les 3.4 — Wereldwijde handelsstromen: hoe reist jouw trui de wereld rond? 13

Les 3.6 — Bewust kopen: check je eigen kledingstuk 17

Extra rekenopdrachten 19

Thema 4 — Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid 21

Les 4.1 — Waarom bemoeit de overheid zich met jouw vape? 22

Les 4.2 — Accijns en verbruiksbelasting: een hogere prijs tegen schade 25

Les 4.3 — Subsidies: belonen in plaats van straffen 28

Les 4.4 — Betutteling of bescherming? Het grote overheidsdebat 31

Les 4.5 — Ontwerp zelf overheidsbeleid 34

Extra rekenopdrachten 36

Toetsvoorbereiding 37

THEMA 3

Temu, Shein & de echte prijs van je kleding

Brede welvaart & schaarste van de aarde

Leerjaar 2 basis/kader

Les 3.1 — Een trui voor €4,-: hoe kan dat?

Leerdoel: Je legt in één zin uit wat schaarste is. Je wijst één voorbeeld van een grens van de aarde aan. Je herkent één truc van een shopping-app.

Theorie & uitleg

Je scrolt door een app. Je ziet een trui voor €4,-. Gratis verzonden vanuit een fabriek ver weg. Een dag later staat er alweer een nieuwe collectie. Apps als **Temu** en **Shein** zetten elke dag duizenden nieuwe kleren online. Voor lage prijzen. Dit heet **ultrafast fashion** : kleding die heel snel wordt gemaakt, verkocht en weer weggegooid.

De vraag die in dit thema centraal staat: als iets zó goedkoop is, wie betaalt dan eigenlijk de échte prijs?

Schaarste

Mensen willen altijd meer dan er is. Maar geld, tijd en grondstoffen zijn beperkt. Er is dus niet genoeg voor alles wat iedereen wil. Dat heet **schaarste** . Daarom moet je kiezen.

De grenzen van de aarde

Ook de aarde heeft **grenzen** . Er is maar een beperkte hoeveelheid schoon water, goede grond en grondstoffen. En de lucht kan maar een beperkte hoeveelheid vervuiling aan. Voor kleding is veel water en energie nodig. En veel kleding wordt snel weggegooid.

'Gratis verzending' is nooit echt gratis

Iemand betaalt altijd. Soms zit het in de prijs. Soms betalen anderen: mensen die last hebben van vervuiling. In les 3.3 leer je hier meer over.

Kernbegrippen

Schaarste
Er is niet genoeg voor alles wat mensen willen. Daarom moet je kiezen.

Ultrafast fashion
Kleding die heel snel wordt gemaakt, verkocht en weer weggegooid. Bijvoorbeeld bij Temu en Shein.

De grenzen van de aarde
De aarde heeft maar een beperkte hoeveelheid schoon water, grond en grondstoffen. De lucht kan ook maar een beperkte hoeveelheid vervuiling aan.

Verborgen kosten (bij 'gratis verzending')
Kosten die je niet op het prijskaartje ziet, maar die iemand wel betaalt. Ze zitten in de prijs, of anderen betalen ze.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat betekent schaarste? Kies A, B of C. A) Iets is tijdelijk uitverkocht. B) Er is niet genoeg voor alles wat mensen willen, dus je moet kiezen. C) Iets is heel duur.

2. Welke is een truc van een shopping-app? Kies A, B of C. A) Een klokje dat aftelt: 'Nog 2 minuten korting!' B) Een label met wasvoorschriften. C) Het adres van de klantenservice.

3. Vul in: Er is maar een beperkte hoeveelheid schoon ... en grondstoffen. Dat is een grens van de ....

4. Een trui kost €4,-. De naaister krijgt €0,20. Vul in: Van de €4,- krijgt de naaister maar € .... De rest gaat bijvoorbeeld naar de stof en het ....

Zilver: Toepassing & Rekenen

5. Je wilt een nieuwe hoodie én naar de film. Je hebt maar geld voor één van de twee. Maak de zin af: Dit is schaarste, want ...

6. 'Gratis verzending' is niet echt gratis. Maak de zin af: Iemand betaalt toch, want ...

Les 3.2 — Welvaart in enge zin en brede welvaart: wat is de échte prijs?

Leerdoel: Je vult in dat "goedkoop" niet altijd "goed voor iedereen" is. Je herkent hier één voorbeeld van bij kleding.

Theorie & uitleg

Een trui voor €4,- lijkt fijn. Je houdt geld over. Maar economen kijken naar meer dan alleen de prijs.

Welvaart in enge zin

Welvaart in enge zin gaat over geld: wat kun je kopen van je geld? Een lage prijs is dan goed. Je houdt geld over.

Brede welvaart

Brede welvaart kijkt verder dan geld. Ook gezondheid, een schoon milieu en veiligheid tellen mee. Het CBS kijkt op drie manieren:

- **Hier en nu:** hoe gaat het nu met mensen in Nederland?
- **Later:** is er later nog genoeg over, bijvoorbeeld schone lucht?
- **Elders:** gaat het ten koste van mensen in andere landen?

Een trui van €4,-

Enge zin: jij houdt geld over.

Hier en nu: word je er echt blij van, of maar heel even?

Later: er zijn water en grondstoffen gebruikt. Die zijn weg.

Elders: de naaister verdiende heel weinig.

Burgerschap — Je mag jezelf zijn

Koop je iets omdat je het nodig hebt? Of gewoon voor het leuke gevoel? Jij kiest zelf.

Wat telt mee? Welvaart in enge zin en brede welvaart

	Enge zin	Brede welvaart
Inkomen en wat je kunt kopen	ja	ja
Gezondheid en rust	nee	ja
Milieu en later	nee	ja
Mensen in andere landen	nee	ja

Kernbegrippen

Welvaart in enge zin

Wat je met je geld kunt kopen.

Brede welvaart

Welvaart waarbij je ook kijkt naar gezondheid, het milieu en veiligheid. Ook voor mensen later en mensen in andere landen.

Hier en nu / later / elders

Drie manieren om naar brede welvaart te kijken: hoe gaat het nu? Is er later nog genoeg? Gaat het ten koste van mensen in andere landen?

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat hoort bij welvaart in enge zin? Kies A, B of C. A) Hoe gezond je bent. B) Wat je kunt kopen van je geld. C) Hoe schoon de lucht is.

2. De naaister van jouw trui krijgt heel weinig loon. Bij welke manier van kijken naar brede welvaart past dit? Kies A, B of C. A) Hier en nu. B) Later. C) Elders.

3. Vul in met hier en nu, later of elders. (1) Er is minder schoon water voor kinderen in de toekomst: .... (2) Jij bent blij met je nieuwe trui: .... (3) Arbeiders in Bangladesh werken lange dagen: ....

4. Vul in: Welvaart in enge zin gaat alleen over .... Brede welvaart kijkt ook naar gezondheid en het ....

Zilver: Toepassing & Rekenen

5. Maak de zin af: Een trui van €4,- is goed voor mijn portemonnee, maar niet goed voor iedereen, want ...

6. Noem iets waar jij blij van wordt dat bijna geen geld kost. Maak dan de zin af: Dit hoort bij brede welvaart, want ...

Les 3.3 — Externaliteiten: de kosten die niet op het prijskaartje staan

Leerdoel: Je herkent wat een negatief extern effect is. Je wijst één voorbeeld aan bij goedkope kleding.

Theorie & uitleg

Een trui kost maar €4,-. Toch maakt de fabriek het water vies. En het vliegtuig maakt de lucht vies. Die schade staat niet op het prijskaartje. Iemand anders betaalt ervoor.

Extern effect

Een **extern effect** is een gevolg voor andere mensen. Zij kochten of verkochten niets. Toch hebben ze er last van. Dat zit niet in de prijs.

Voorbeeld: een fabriek gooit verf in de rivier. Mensen bij de rivier krijgen vuil water. Dat is een **negatief extern effect** .

Voorbeelden bij kleding

- Vuil water door verf.
- Vieze lucht door vliegtuigen en fabrieken.
- Bergen afval van weggegooide kleding.

De echte kosten

Productiekosten : wat het bedrijf zelf betaalt, zoals stof en loon.
Externe kosten : de schade voor anderen.
Samen zijn dat de **maatschappelijke kosten** .

Productiekosten + externe kosten = maatschappelijke kosten.

Een negatief extern effect bij een goedkoop shirt

1. Fabriek verft en naait: het shirt wordt gemaakt ->
2. Jij koopt het shirt: je betaalt alleen de prijs ->
3. Anderen dragen de schade: vervuilde rivier, CO2, afvalberg

Maatschappelijke kosten van een shirt = productiekosten + externe kosten (voorbeeld)

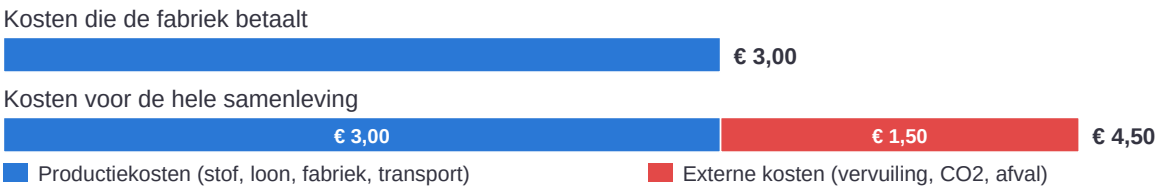

De externe kosten staan niet op het prijskaartje: anderen dragen ze. Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Kernbegrippen

Extern effect (externaliteit)

Een gevolg voor andere mensen dan de koper en de verkoper. Het zit niet in de prijs.

Negatief extern effect

Een extern effect dat schade geeft aan anderen. Bijvoorbeeld vuil water door een fabriek.

Productiekosten

De kosten die het bedrijf zelf betaalt, zoals stof, loon en transport.

Maatschappelijke kosten

Alle kosten van een product voor de hele samenleving: productiekosten + externe kosten.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Vul in: productiekosten + externe kosten = ...

_____

_____

2. Wat is een extern effect?

Kruis het goede antwoord aan.

- ◯ **A** Een gevolg voor andere mensen, dat niet in de prijs zit
- ◯ **B** Korting in een webshop
- ◯ **C** Het loon van de naaister

3. Noem één negatief extern effect van kleding maken.

_____

_____

4. Koppel het woord aan de uitleg.

A De schade voor anderen

B Wat het bedrijf zelf betaalt

Schrijf achter elk woord de goede letter.

Productiekosten: _____

Externe kosten: _____

Zilver: Toepassing & Rekenen

5. Een T-shirt heeft €5,- productiekosten, de externe kosten worden geschat op €7,-. Bereken de maatschappelijke kosten.

6. Een spijkerbroek heeft €15,- productiekosten, de externe kosten worden geschat op €10,-. Bereken de maatschappelijke kosten.

7. Een fabriek loost verf in een rivier. Wie heeft daar last van? En betaalt de fabriek voor die schade? Leg uit.

8. Een jas heeft €20,- productiekosten. De externe kosten zijn €12,-. Bereken de maatschappelijke kosten.

9. Waarom staat vuil water niet op het prijskaartje van een trui? Maak de zin af: "Omdat de fabriek ..."

Rekenopdrachten

1. Het maken en verkopen van een T-shirt kost het bedrijf €6,- (productiekosten). De externe kosten (vervuiling en uitstoot) worden geschat op €9,-. Wat zijn de maatschappelijke kosten?

Antwoord (€): _____

2. De maatschappelijke kosten van een broek zijn in totaal €18,-. De productiekosten zijn €6,-. Hoeveel euro aan externe kosten zit hierin?

Antwoord (€): _____

3. Een jurk heeft productiekosten van €8,-. De externe kosten worden geschat op 50% van de productiekosten. Wat zijn de maatschappelijke kosten?

Antwoord (€): _____

4. Kledingstuk A heeft €4,- productiekosten en €6,- externe kosten. Kledingstuk B heeft €10,- productiekosten en €3,- externe kosten. Wat zijn de maatschappelijke kosten van het kledingstuk met de hoogste maatschappelijke kosten?

Antwoord (€): _____

5. Een sjaal heeft €7,- productiekosten. De externe kosten zijn €5,-. Invulschema: €7,- + €... = €... (maatschappelijke kosten).

Antwoord (€): _____

6. Een paar sokken heeft €2,- productiekosten. De externe kosten zijn 50% van de productiekosten. Stap 1: 50% van €2,- = €... Stap 2: €2,- + €... = maatschappelijke kosten. Wat zijn de maatschappelijke kosten?

Antwoord (€): _____

Les 3.4 — Wereldwijde handelsstromen: hoe reist jouw trui de wereld rond?

Leerdoel: Je wijst aan dat een kledingstuk via meerdere landen bij jou komt. Je noemt daarbij één land of stap.

Theorie & uitleg

Jouw trui is misschien al in drie of vier landen geweest. Hoe kan dat? Dat leer je in deze les.

Globalisering

Landen, bedrijven en mensen over de hele wereld werken steeds meer samen. Ze handelen veel met elkaar. Dat heet **globalisering** . Daardoor wordt een product vaak in meerdere landen gemaakt.

Specialisatie

Elk land doet het deel waar het goed of goedkoop in is. Dat heet **specialisatie** . Het ene land heeft veel goedkope arbeid, voor het naaien. Een ander land heeft grote machines, voor het weven van stof. Zo wordt het product goedkoper.

De reis van een kledingstuk (voorbeeldroute)

1. Katoenveld — bv. India of de VS

De grondstof (katoen) wordt geteeld en geoogst.

2. Spinnerij & weverij — bv. Bangladesh of Vietnam

Katoen wordt gesponnen tot garen en geweven tot stof.

3. Kledingfabriek — bv. China of Bangladesh

De stof wordt geknipt en genaaid tot een kledingstuk.

4. Distributiecentrum — bv. China

Kledingstukken worden gesorteerd, verpakt en klaargemaakt voor verzending.

5. Vervoer — via lucht- of zeevracht

Het pakketje reist duizenden kilometers naar de klant.

6. Jouw brievenbus — Nederland

Het kledingstuk komt aan, vaak binnen een paar dagen.

Let op: bij Shein en Temu gaat het vaak anders. De kleding wordt in China gemaakt. Daarna gaat het pakketje met het vliegtuig meteen naar jou.

Vier soorten werk: de sectoren

Alle bedrijven samen kun je in vier groepen verdelen. Zo'n groep heet een **sector** .

- **Primaire sector** : haalt iets uit de natuur. Bijvoorbeeld een boer die katoen kweekt.

- **Secundaire sector** : maakt er een product van. Bijvoorbeeld een fabriek die een trui naait.
- **Tertiaire sector** : diensten waar je voor betaalt. Bijvoorbeeld vervoer en een webshop.
- **Quartaire sector** : diensten van de overheid, zoals school, zorg en de douane.

De meeste mensen in Nederland werken in de tertiaire of quartaire sector.

Voor- en nadelen van globalisering

Voordelen: spullen worden goedkoper. Je kunt uit meer spullen kiezen. Mensen in andere landen hebben werk.

Nadelen: landen hebben elkaar nodig. Vliegtuigen en schepen maken de lucht vies. En ver weg is het werk soms niet veilig.

Stoppen met kopen helpt niet altijd. Dan verliezen de naaisters hun werk. Beter is: eerlijk loon en veilige fabrieken.

De EU: samen handelen

Nederland is lid van de **Europese Unie (EU)** . Daar zitten 27 landen in.

Tussen die landen betaal je geen extra belasting op spullen die de grens over gaan. Daarom is handelen in de EU makkelijk.

Komt een pakketje van buiten de EU, zoals uit China? Dan gelden regels die de EU samen maakt.

Burgerschap — Je mag meedoen

Mensen in andere landen maken jouw kleding. Zij en jij horen dus een beetje bij elkaar.

Kernbegrippen

Globalisering
Landen over de hele wereld werken en handelen steeds meer met elkaar.

Specialisatie
Een land of bedrijf doet vooral het deel waar het goed of goedkoop in is.

Primaire sector
Werk waarbij je iets uit de natuur haalt. Bijvoorbeeld een boer of een visser.

Secundaire sector
Werk waarbij je een product maakt. Bijvoorbeeld in een fabriek.

Tertiaire sector
Diensten waar je zelf voor betaalt. Bijvoorbeeld een winkel, een webshop of vervoer.

Quartaire sector
Diensten die met belastinggeld worden betaald. Bijvoorbeeld school, zorg of de politie.

Europese Unie (EU)
Samenwerking van 27 landen. Tussen die landen betaal je geen invoerrechten op spullen.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is globalisering? Kies A, B of C. A) Landen over de hele wereld werken en handelen steeds meer met elkaar. B) Elk land maakt alles zelf. C) Een land sluit zijn grenzen.

2. Waarom wordt een T-shirt vaak in meerdere landen gemaakt? Kies A, B of C. A) Elk land doet de stap waar het goed of goedkoop in is. B) Het moet van de wet. C) Vliegen is gratis.

3. Zet de stappen in de goede volgorde. Schrijf 1, 2, 3 en 4 bij: naaien in de fabriek – katoen telen – het pakketje in jouw brievenbus – stof weven.

4. Kijk op het label van een eigen kledingstuk. Vul in: Mijn kledingstuk is gemaakt in .... Dat land ligt in het werelddeel ....

5. In welke sector werkt een katoenboer, en in welke sector werkt iemand in een kledingfabriek?

6. Kies de goede sector: primair, secundair, tertiair of quartair. a) een visser b) een supermarkt c) een school

Zilver: Toepassing & Rekenen

7. Jullie maken met z'n tweeën 10 posters. Je kunt allebei alles doen, of de één tekent en de ander schrijft. Maak de zin af: Verdelen gaat sneller, want ...

8. Maak de zin af: Een nadeel van een T-shirt dat door veel landen reist, is ...

9. Een webshop in Duitsland verkoopt jou een trui. Een webshop in China ook. Bij welke trui kunnen invoerrechten gelden? Leg uit waarom.

Les 3.6 — Bewust kopen: check je eigen kledingstuk

Leerdoel: Je bekijkt een eigen kledingstuk en noemt wat er op het label staat.

Theorie & uitleg

Je weet nu waarom een trui van €4,- zo goedkoop is. Nu ga je kijken naar je eigen kleding.

Kernbegrippen

Label : een stukje stof in je kleding. Daarop staat waar het van gemaakt is, waar het gemaakt is en hoe je het wast.

Keurmerk : een teken op een product. Het laat zien dat het product eerlijk of beter voor het milieu is gemaakt. Een goed keurmerk wordt gecontroleerd door een andere organisatie, niet door het bedrijf zelf.

Bewust kopen : je denkt na voordat je koopt. Aan het milieu en aan de mensen die het maakten.

Kernbegrippen

Label

Informatie in een kledingstuk over onder andere het materiaal, het land waar het gemaakt is en de wasinstructies.

Keurmerk

Een teken dat een product eerlijk of beter voor het milieu is gemaakt. Een goed keurmerk wordt gecontroleerd door een andere organisatie.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat kun je vinden op het label van een kledingstuk?

2. Noem een keurmerk dat op duurzame kleding kan staan.

3. Wat is bewust kopen?

Zilver: Toepassing & Rekenen

4. Op een trui staat een keurmerk. Wat betekent dat?

Kruis het goede antwoord aan.

- ◯ **A** De trui is eerlijk of beter voor het milieu gemaakt
- ◯ **B** De trui is in de uitverkoop

5. Noem één manier om bewust kleding te kopen. Maak de zin af: "Ik kan bewust kopen door ..."

Extra rekenopdrachten

Niveau 2F

1. [2F] Een pakketje weegt 300 gram en bevat 3 kledingstukken van gelijk gewicht. Hoeveel gram weegt één kledingstuk?

Antwoord (gram): _____

2. [2F] Een trui kost €8,-. Je krijgt €2,- korting. Wat betaal je?

Antwoord (€): _____

3. [2F] Een webshop verkoopt 800 kledingstukken per dag. De helft wordt snel weer weggegooid. Hoeveel kledingstukken zijn dat?

Antwoord: _____

4. [2F] Je koopt 3 T-shirts van €4,- per stuk. Hoeveel betaal je samen?

Antwoord (€): _____

5. [2F] Van 250 bestelde kledingstukken wordt 1 op de 10 teruggestuurd. Hoeveel stuks zijn dat?

Antwoord: _____

6. [2F] Een broek kost €15,-. Daar komt €3,- heffing bij. Hoeveel kost de broek nu?

Antwoord (€): _____

7. [2F] In een klas van 30 leerlingen koopt de helft weleens iets bij Temu of Shein. Hoeveel leerlingen zijn dat?

Antwoord: _____

Deze pagina is bewust leeg gelaten.

THEMA 4

Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Marktfalen, accijns en de rol van de staat

Leerjaar 2 basis/kader

Les 4.1 — Waarom bemoeit de overheid zich met jouw vape?

Leerdoel: Je herkent wat een negatief extern effect is. Je wijst één voorbeeld aan bij vapes of energiedrank.

Theorie & uitleg

Eerst: hoe werkt een markt?

Op een **markt** komen kopers en verkopers samen. Samen bepalen ze de prijs. Willen veel mensen iets hebben? Dan gaat de prijs vaak omhoog.

Meestal werkt dat goed. Maar soms gaat het mis: dan zitten niet alle kosten in de prijs. Dan kopen mensen te veel van iets. Dat heet **marktfalen** .

Op een schoolplein staat een groepje vrienden te vapen. Verderop haalt iemand snel een blikje Red Bull uit de automaat. Het lijken simpele, persoonlijke keuzes: jij betaalt, jij gebruikt het. Toch bemoeit de overheid zich hiermee: een **smaakjesverbod** op vapes. En een hogere prijs op suikerdranken. Waarom?

Hier gaat het mis: de prijs laat niet alle kosten zien die het voor iedereen met zich meebrengt.

Extern effect

Een **extern effect** is een gevolg voor iemand die niets kocht of verkocht. Het zit niet in de prijs. Is het een nadeel? Dan is het een **negatief extern effect** . Voorbeeld: iemand vapet naast je en jij ademt de damp in.

Vapes en energiedrank

Deze kosten zitten **niet** in de prijs van een vape:

- Damp die anderen inademen.
- Afval van weggegooide wegwerpvapes, met batterijen erin.
- Een deel van de zorgkosten. Die betalen we samen, via de zorgpremie.

Bescherming tegen jezelf

De grootste schade krijgt de gebruiker zelf, bijvoorbeeld een verslaving. Jongeren zien dat risico vaak niet goed. Daarom wil de overheid hen beschermen. Daar gaat les 4.4 over.

Overheidsfalen

Soms werkt een regel van de overheid niet goed. Bijvoorbeeld als jongeren smaakjesvapes illegaal kopen via sociale media. Dat heet **overheidsfalen** .

En Red Bull? Energiedrank en de leeftijdsgrens

In energiedrank zit veel cafeïne en vaak veel suiker. Voor jongeren kan dat slecht zijn voor je slaap en je concentratie. In Nederland mag je energiedrank op elke leeftijd kopen. Sommige supermarkten verkopen het uit zichzelf niet aan kinderen onder de 14. In Polen, Litouwen, Letland, Roemenië en Hongarije mag je het onder de 18 niet kopen.

Extern effect of niet?

Gevolg van vapen	Wie heeft er last van?	Extern effect?
Damp die anderen inademen	mensen in de buurt	ja
Weggegooide wegwerpvapes (batterijen, nicotine)	het milieu, iedereen	ja
Zorgkosten bij ziekte later	alle premiebetalers	ja, omdat we de zorg samen betalen
Verslaving, slechter slapen	de gebruiker zelf	nee: de koper draagt het zelf

Kernbegrippen

Marktfalen

De markt werkt niet goed: niet alle kosten zitten in de prijs. Daardoor kopen mensen te veel van iets.

Extern effect

Een gevolg voor iemand die niets kocht of verkocht. Het zit niet in de prijs.

Negatief extern effect

Een nadeel voor anderen. Bijvoorbeeld damp die anderen inademen, of vapes die op straat liggen.

Positief extern effect

Een voordeel voor anderen. Bijvoorbeeld: jij laat je inenten, en daardoor worden anderen ook minder snel ziek.

Overheidsfalen

Een overheidsmaatregel die het beoogde doel niet (goed) bereikt, bijvoorbeeld doordat mensen de regel omzeilen.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Vul aan: De prijs van een vape is eigenlijk te laag, want de kosten van ... zitten er niet in. Daardoor kopen mensen ... vapes dan goed is voor iedereen.

2. Iemand vapet naast jou bij de bushalte. Jij ademt de damp in. Wat is dit? Kies A, B of C. A) Een negatief extern effect. B) Een persoonlijk risico. C) Een subsidie.

3. Welke schade is een persoonlijk risico? Kies A, B of C. A) Een lege vape ligt op straat. B) De gebruiker raakt zelf verslaafd. C) Iemand anders ademt de damp in.

4. Vul in: Een extern effect is een gevolg voor iemand die niets ... of verkocht. Het zit niet in de ....

Zilver: Toepassing & Rekenen

5. Maak de zin af: De overheid bemoeit zich met vapes, want ...

6. Een lege wegwerpvape met een batterij ligt op straat. Maak de zin af: Dit is een negatief extern effect, want ...

Les 4.2 — Accijns en verbruiksbelasting: een hogere prijs tegen schade

Leerdoel: Je herkent waarom de overheid belasting heft op producten zoals tabak en frisdrank. Met een invulschema bereken je een nieuwe prijs.

Theorie & uitleg

Zit niet alle schade in de prijs (les 4.1)? Dan kan de overheid de prijs hoger maken met een extra belasting.

Accijns en verbruiksbelasting

Accijns is een extra belasting op tabak, alcohol en benzine. Op frisdrank en energiedrank zit een andere extra belasting: **verbruiksbelasting** . Beide maken het product duurder. Dan kopen mensen er minder van. Op vapes zit nog geen accijns.

Belasting op frisdrank

Sinds 2024 betaal je ongeveer 26 cent belasting per liter frisdrank. Op een blikje van 0,25 liter is dat ongeveer 6,5 cent. Water is vrij van deze belasting.

Rekenafspraak over de btw

Bij	Zo reken je	Voorbeeld
Accijns en verbruiksbelasting (thema 4)	Zonder btw, tenzij de opgave de btw noemt.	€1,10 + €0,065 = €1,165

In het echt betaal je over de accijns en de verbruiksbelasting óók btw. We laten die weg om het rekenen overzichtelijk te houden.

Werkt een hogere prijs?

Bij iets waar je verslaafd aan bent, blijf je vaak kopen, ook als het duurder wordt. Maar jongeren kopen wél minder als iets duurder wordt. Zij hebben minder geld.

Verbruiksbelasting op frisdrank, per 100 liter

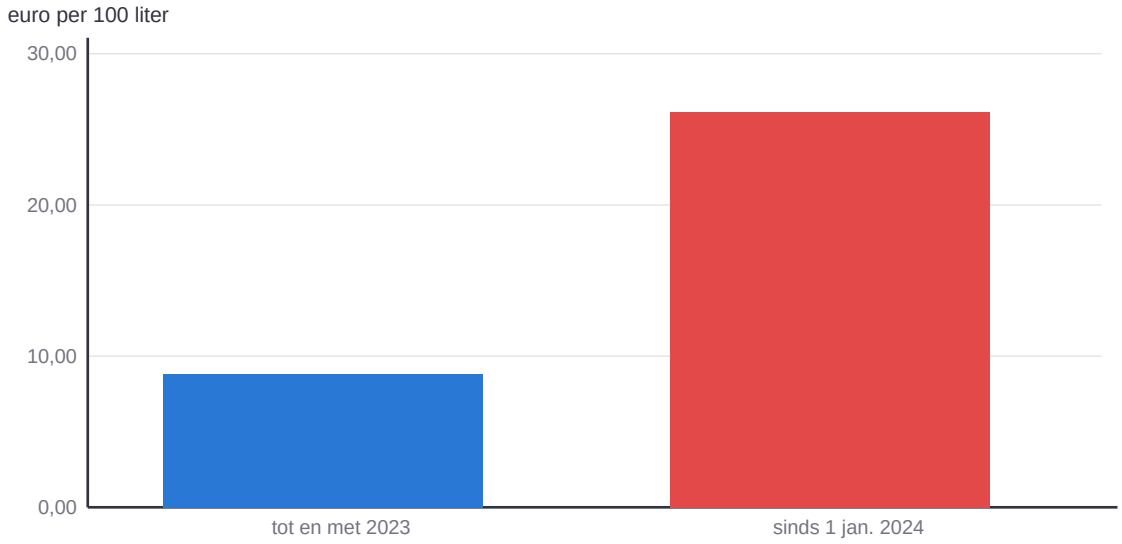

Op een blikje van 0,25 liter is dat nu ongeveer 6,5 cent. Mineraalwater is sinds 2024 vrijgesteld.

Bron: Belastingdienst (tarieven zoals genoemd in de les)

Kernbegrippen

Accijns

Een extra belasting op een paar producten, zoals tabak, alcohol en benzine. Het product wordt daardoor duurder.

Verbruiksbelasting (op alcoholvrije dranken)

Een extra belasting op frisdrank, energiedrank en sap. Op water zit deze belasting niet.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is een accijns, en op welke producten wordt accijns geheven?

2. Waarom heft de overheid accijns op bepaalde producten?

3. Hoeveel belasting betaal je ongeveer per liter frisdrank? En op welk drankje zit deze belasting niet?

4. De overheid zet een extra belasting op een product. Wat gebeurt er met de prijs? En wat doen kopers dan meestal?

Zilver: Toepassing & Rekenen

5. Een fles frisdrank van 1 liter kost €1,50 zonder belasting. Er komt €0,26 belasting bij (zonder btw). Wat is de nieuwe prijs?

6. Waarom blijven mensen die verslaafd zijn aan sigaretten vaak kopen, ook als de prijs stijgt? En waarom werkt een hogere prijs bij jongeren beter?

7. Water is vrij van de belasting op frisdrank. Wat wil de overheid daarmee bereiken?

Rekenopdrachten

1. Een fles frisdrank van 0,5 liter krijgt €0,26 per liter verbruiksbelasting. Invulschema: 0,5 × €0,26 = €... Hoeveel belasting zit er op de fles?

Antwoord (€): _____

2. Een fles wijn kost €6,- zonder accijns. Door de accijns wordt de prijs 10% hoger. Stap 1: 10% van €6,- = €... Stap 2: €6,- + €... = nieuwe prijs. Wat is de nieuwe prijs (zonder btw)?

Antwoord (€): _____

3. Een fles wijn kost €5,- zonder accijns. Er komt €1,- accijns bij. Hoeveel kost de fles nu?

Antwoord (€): _____

4. Een pakje sigaretten kostte €8,-. Door de accijns kost het nu €10,-. Hoeveel euro duurder is het?

Antwoord (€): _____

5. Een blikje frisdrank kost €1,-. Er komt €0,10 belasting bij. Hoeveel kost het blikje nu?

Antwoord (€): _____

6. Je koopt 4 blikjes energiedrank van €1,50 per stuk. Hoeveel betaal je?

Antwoord (€): _____

Les 4.3 — Subsidies: belonen in plaats van straffen

Leerdoel: Je herkent wat een subsidie is. Je wijst één voorbeeld van een subsidie aan. Je herkent wat de begroting van de overheid is.

Theorie & uitleg

In les 4.2 maakte de overheid ongezonde dingen duurder. Maar de overheid kan ook gezonde dingen goedkoper maken. Dat doet ze met een **subsidie** . Bijvoorbeeld: het Jeugdfonds betaalt je sportclub.

Subsidie

Een **subsidie** is geld van de overheid. Daarmee wordt iets goedkoper of zelfs gratis. Zo wil de overheid gedrag stimuleren, zoals sporten of fruit eten.

Positief extern effect

Soms heeft ook iemand anders voordeel van jouw keuze. Dat heet een **positief extern effect** . Fiets jij naar school? Dan is het minder druk op de weg voor iedereen. Daarom maakt de overheid zulke keuzes soms goedkoper.

Burgerschap — Je mag meedoen

Een subsidie helpt je meedoen, ook als je thuis weinig geld hebt.

Verdieping: belastingvrij water naast belasting op frisdrank

Op frisdrank zit sinds 2024 een hogere belasting (les 4.2). Op **water** zit die belasting niet. Dat is geen subsidie: de overheid geeft geen geld. Maar water wordt zo wel goedkoper dan frisdrank. Frisdrank duurder maken is de stok. Water goedkoper houden is de wortel.

Waar gaat het belastinggeld naartoe?

De overheid heeft een **begroting** : een lijst met het geld dat binnenkomt (belastingen) en het geld dat ze uitgeeft (zorg, onderwijs, subsidies). Een subsidie komt dus uit die pot.

Stok en wortel: accijns en subsidie vergeleken

	Accijns / verbruiksbelasting (stok)	Subsidie (wortel)
Wat doet de overheid?	maakt ongewenst gedrag duurder	maakt gewenst gedrag goedkoper
Past bij	een negatief extern effect	een positief extern effect
Geld	levert de overheid geld op	kost de overheid geld
Voorbeeld	accijns op tabak, belasting op frisdrank	Jeugdfonds Sport & Cultuur, subsidie op een warmtepomp

Kernbegrippen

Subsidie

Geld van de overheid om iets goedkoper te maken, bijvoorbeeld sporten.

Begroting (rijksbegroting)

Het plan van de overheid voor een jaar: hoeveel geld komt er binnen, en waar geeft de overheid het aan uit?

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Welke is een subsidie? Kies A, B of C. A) De gemeente betaalt de contributie van de sportclub voor kinderen uit gezinnen met weinig geld. B) Een blikje frisdrank wordt duurder door belasting. C) Een winkel geeft 10% korting.

2. Accijns of subsidie? Schrijf bij elk het goede woord. (1) Sigaretten worden duurder door een extra belasting. (2) Sporten wordt goedkoper door geld van de gemeente.

3. Vul in met duurder of goedkoper. Met accijns maakt de overheid ongezond gedrag .... Met subsidie maakt de overheid gezond gedrag ....

4. Vul in: De overheid maakt elk jaar een ...: een lijst met al het geld dat binnenkomt en al het geld dat ze uitgeeft.

Zilver: Toepassing & Rekenen

5. Maak de zin af: Een subsidie op sporten is goed voor iedereen, want ...

6. Het geld voor een subsidie komt ergens vandaan. Maak de zin af: Het geld voor een subsidie komt uit ...

Rekenopdrachten

1. Een sportcontributie kost €120,- per jaar. Het Jeugdfonds vergoedt 100%. Hoeveel betaal je zelf?

Antwoord (€): _____

2. Een gemeente subsidieert 500 fietsen met €150,- per fiets. Wat is het totale subsidiebedrag?

Antwoord (€): _____

3. Een gezin bespaart €45,- per maand dankzij subsidie op sport en fruit samen. Hoeveel is dat op jaarbasis?

Antwoord (€): _____

4. Een sportclub kost €100,- per jaar. De gemeente betaalt €60,-. Hoeveel betaal je zelf?

Antwoord (€): _____

5. Een zwemles kost €8,-. Je krijgt €3,- subsidie. Hoeveel betaal je zelf?

Antwoord (€): _____

6. Een fietsabonnement kost €16,- per maand. Je krijgt de helft korting. Wat betaal je per maand?

Antwoord (€): _____

7. 20 kinderen krijgen elk €10,- subsidie voor sport. Hoeveel subsidie is dat samen?

Antwoord (€): _____

Les 4.4 — Betutteling of bescherming? Het grote overheidsdebat

Leerdoel: Je wijst één opvallend getal aan in een tabel over vapegebruik. Je kruist een standpunt aan met één argument.

Theorie & uitleg

Betutteling

Betutteling betekent: de overheid bemoeit zich te veel met wat jij zelf mag kiezen. Sommige mensen vinden het smaakjesverbod betutteling. Anderen zeggen: het is **bescherming** . Het verbod beschermt jongeren tegen verslaving: tegen een keuze die henzelf schaadt.

Let op: dat de zorgkosten voor iedereen zijn, is een **extern effect** (les 4.1). Dan gaat het om schade voor anderen. Dat is een andere reden om in te grijpen.

Burgerschap — Je mag jezelf zijn

Je mag zelf kiezen. Maar je keuze kan ook gevolgen hebben voor anderen.

Rechtsstaat: ook de overheid moet zich aan de regels houden

Een tabaksfabrikant vond dat het smaakjesverbod niet mocht. Het bedrijf stapte naar de rechter. In november 2024 zei de rechter: het verbod mag wel, want het beschermt de gezondheid van jongeren. In Nederland kun je dus een besluit van de overheid laten controleren door een rechter.

Drie machten

In Nederland is de macht verdeeld over drie groepen. Zo heeft niemand alle macht.

- **Wetten maken** : de regering en de Tweede en Eerste Kamer.
- **Controleren of iedereen zich aan de wet houdt** : bijvoorbeeld de NVWA, die winkels controleert.
- **Rechtspreken** : de rechter. Die besliste dat het smaakjesverbod mag.

Bron:

CBS, Jaarrapport Landelijke Jeugdmonitor 2025 (Gezondheidsenquête/ Leefstijlmonitor). Het percentage jongeren dat zegt dagelijks of af en toe een e-sigaret te gebruiken. Volgens het CBS is de stijging bij 12- tot 18-jarigen in 2024 zo klein, dat die ook door toeval kan komen. Docent: controleer vóór gebruik of er nieuwere cijfers zijn.

Jaar	Vapet (12 tot 18 jaar)	Vapet (18 tot 25 jaar)	Maatregel in dat jaar
2021	1,3%	2,3%	
2022	3,7%	7,3%	
2023	6,1%	13,0%	Online verkoop van vapes verboden (juli)
2024	7,6%	8,6%	Smaakjesverbod geldt in alle winkels (januari); geen vapes meer in supermarkten (juli)

Jongeren die dagelijks of af en toe vapen (de CBS-tabel als grafiek)

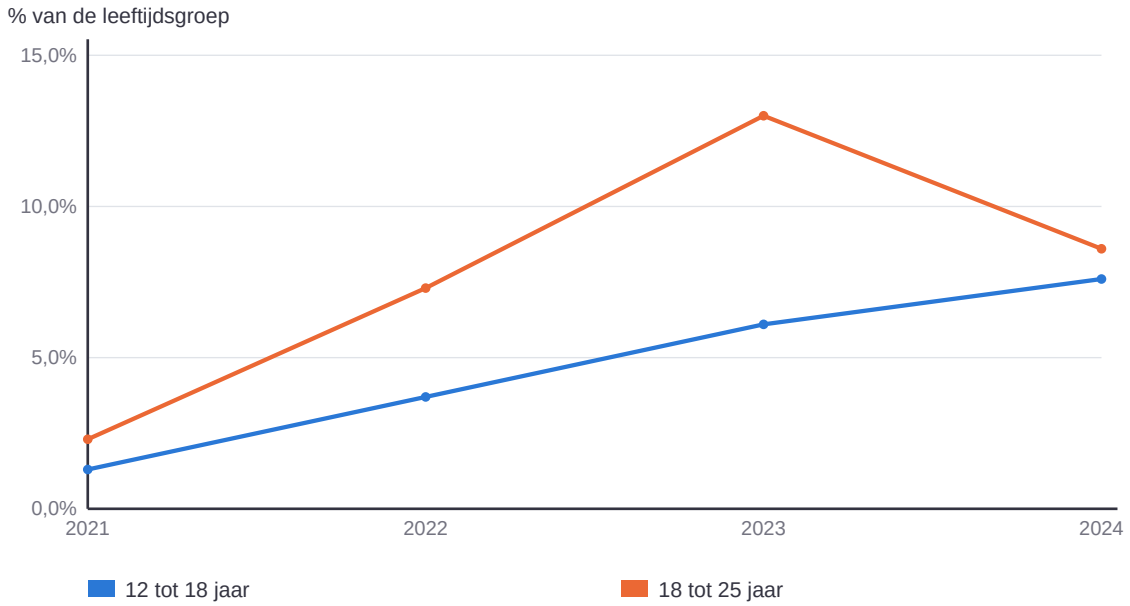

Juli 2023: online verkoop verboden. 2024: smaakjesverbod in alle winkels en geen vapes meer in supermarkten. Daalt het daarna, dan bewijst dat nog niet dat de maatregel de oorzaak is: samenhang is geen oorzaak.

Bron: CBS, Jaarrapport Landelijke Jeugdmonitor 2025

Kernbegrippen

Betutteling

Als mensen vinden dat de overheid zich te veel bemoeit met hun eigen keuzes.

Rechtsstaat

Een land waarin ook de overheid zich aan de wet moet houden. Een rechter kan een besluit van de overheid controleren.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat betekent betutteling? Kies A, B of C. A) De overheid bemoeit zich te veel met wat jij zelf mag kiezen. B) De overheid geeft je geld. C) De overheid maakt een product goedkoper.

2. Wie wil de overheid met het smaakjesverbod vooral beschermen? Kies A, B of C. A) Jongeren. B) Winkeliers. C) Fabrikanten.

3. Kijk naar de tabel in deze les. Vul in: In 2021 vapete ...% van de 12- tot 18-jarigen. In 2024 was dat ...%.

4. Vul in: Een tabaksfabrikant stapte naar de .... Die zei in 2024: het smaakjesverbod mag ....

Zilver: Toepassing & Rekenen

5. Kies je standpunt en maak de zin af: Ik ben vóór / tegen een verbod op energiedrank onder de 16, want ...

6. Maak de zin af: Sommige mensen vinden het smaakjesverbod betutteling, want ...

Les 4.5 — Ontwerp zelf overheidsbeleid

Leerdoel: Je kiest voor een nieuw product één instrument dat de overheid zou kunnen inzetten.

Theorie & uitleg

In dit thema zag je wat de overheid doet tegen vapes en frisdrank. Nu ben jij de overheid. Er is een nieuw energiedrankje: **SnelBrand** . Het is verzonnen. Veel jongeren drinken het. Maar te veel SnelBrand is slecht voor je hart.

Kernbegrippen

Accijns : extra belasting. Het product wordt duurder.

Subsidie : geld van de overheid. Iets gezonds wordt goedkoper.

Leeftijdsgrens : pas vanaf een bepaalde leeftijd mag je iets kopen.

Hoe zit het nu echt met energiedrank?

In Nederland mag iedereen energiedrank kopen. Sommige supermarkten verkopen het niet aan kinderen onder de 14. In sommige andere landen mag je het pas vanaf 18 jaar kopen.

Kernbegrippen

Leeftijdsgrens
Een regel over vanaf welke leeftijd je iets mag kopen. Voor tabak, vapes en alcohol is dat 18 jaar.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Noem twee instrumenten die de overheid kan inzetten tegen een schadelijk product.

2. Wat is een subsidie?

3. Wat is een leeftijdsgrens?

Zilver: Toepassing & Rekenen

4. De overheid verbiedt een drankje. Jongeren kopen het dan stiekem via internet. Werkt het verbod dan goed?

Kruis het goede antwoord aan.

- ◯ Ja
- ◯ Nee

Maak de zin af: "Nee, want ..."

---

5. Welke maatregel maakt een drankje duurder?

Kruis het goede antwoord aan.

- ◯ Accijns
- ◯ Subsidie
- ◯ Leeftijdsgrens

Extra rekenopdrachten

Niveau 2F

1. [2F] Een pakje shag kost €12,-. Daarin zit €8,- accijns. Hoeveel euro is de rest?

Antwoord (€): _____

2. [2F] Een blikje energiedrank kost €1,20. Er komt €0,10 belasting bij. Hoeveel kost het blikje nu?

Antwoord (€): _____

3. [2F] Een kantine verkoopt 100 flesjes water per week. Per flesje is er €0,20 korting. Hoeveel korting is dat samen?

Antwoord (€): _____

4. [2F] In een klas van 28 leerlingen heeft de helft weleens een vape geprobeerd. Hoeveel leerlingen zijn dat?

Antwoord: _____

5. [2F] Een fles drank kost €5,-. Door de accijns wordt hij twee keer zo duur. Wat kost de fles nu?

Antwoord (€): _____

6. [2F] Een pakje sigaretten kost €10,-. Daarin zit €6,- accijns. Hoeveel euro is geen accijns?

Antwoord (€): _____

Toetsvoorbereiding

De toets van toetsblok 2 gaat over thema 3 (Temu, Shein & de echte prijs van je kleding) en thema 4 (Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid). Werk deze pagina's door in de week vóór de toets:

1. Lees elk leerdoel en vink het vakje aan als je het echt kunt. Twijfel je? Lees die les nog eens door en maak de opdrachten opnieuw.
2. Schrijf bij elk kernbegrip in je eigen woorden op wat het betekent, zonder te spieken. Controleer daarna bij de les of je het goed had.
3. Maak de eindquiz van beide thema's online. Je ziet meteen wat je goed en fout hebt.

Eindquiz thema 3: vlaconomie.nl/thema-3/eindquiz
Eindquiz thema 4: vlaconomie.nl/thema-4/eindquiz
Leerdoelen online afvinken: vlaconomie.nl/leerjaar2/leerdoelen

Leerdoelen — kan ik dit?

Thema 3 — Temu, Shein & de echte prijs van je kleding

Les 3.1 — Een trui voor €4,-: hoe kan dat?

- ☐ Je legt in één zin uit wat schaarste is. Je wijst één voorbeeld van een grens van de aarde aan. Je herkent één truc van een shopping-app.

Les 3.2 — Welvaart in enge zin en brede welvaart: wat is de échte prijs?

- ☐ Je vult in dat "goedkoop" niet altijd "goed voor iedereen" is. Je herkent hier één voorbeeld van bij kleding.

Les 3.3 — Externaliteiten: de kosten die niet op het prijskaartje staan

- ☐ Je herkent wat een negatief extern effect is. Je wijst één voorbeeld aan bij goedkope kleding.

Les 3.4 — Wereldwijde handelsstromen: hoe reist jouw trui de wereld rond?

- ☐ Je wijst aan dat een kledingstuk via meerdere landen bij jou komt. Je noemt daarbij één land of stap.

Les 3.6 — Bewust kopen: check je eigen kledingstuk

- ☐ Je bekijkt een eigen kledingstuk en noemt wat er op het label staat.

Thema 4 — Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Les 4.1 — Waarom bemoeit de overheid zich met jouw vape?

- ☐ Je herkent wat een negatief extern effect is. Je wijst één voorbeeld aan bij vapes of energiedrank.

Les 4.2 — Accijns en verbruiksbelasting: een hogere prijs tegen schade

- ☐ Je herkent waarom de overheid belasting heft op producten zoals tabak en frisdrank. Met een invulschema bereken je een nieuwe prijs.

Les 4.3 — Subsidies: belonen in plaats van straffen

- ☐ Je herkent wat een subsidie is. Je wijst één voorbeeld van een subsidie aan. Je herkent wat de begroting van de overheid is.

Les 4.4 — Betutteling of bescherming? Het grote overheidsdebat

- ☐ Je wijst één opvallend getal aan in een tabel over vapegebruik. Je kruist een standpunt aan met één argument.

Les 4.5 — Ontwerp zelf overheidsbeleid

- ☐ Je kiest voor een nieuw product één instrument dat de overheid zou kunnen inzetten.

Kernbegrippen — weet ik wat het betekent?

Schrijf de betekenis in je eigen woorden op. Kijk daarna bij de les of je het goed had.

Thema 3 — Temu, Shein & de echte prijs van je kleding

Schaarste

Ultrafast fashion

De grenzen van de aarde

Verborgen kosten (bij 'gratis verzending')

Welvaart in enge zin

Brede welvaart

Hier en nu / later / elders

Extern effect (externaliteit)

Negatief extern effect

Productiekosten

Maatschappelijke kosten

Globalisering

Specialisatie

Primaire sector

Secundaire sector

Tertiaire sector

Quartaire sector

Europese Unie (EU)

Interne markt (EU)

Importheffing (invoerrecht)

WTO (Wereldhandelsorganisatie)

Vrijhandel

Protectionisme

Keurmerk

Thema 4 — Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Marktfalen

Extern effect

Positief extern effect

Accijns

Verbruiksbelasting (op alcoholvrije dranken)

Subsidie

Begroting (rijksbegroting)

Betutteling

Rechtsstaat

Leeftijdsgrens